

Nauczyciel – psycholog

Materiały
dydaktyczne

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Publikacja współfinansowana ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego (Priorytet III. Wysoka jakość systemu oświaty, Działanie 3.3. Poprawa jakości kształcenia, Poddziałanie 3.3.2. Efektywny system kształcenia i doskonalenia nauczycieli – projekty konkursowe).

PUBLIKACJA DYSTRYBUOWANA BEZPŁATNIE

Materiały opracowane przez

Instytut Nauk Społeczno-Ekonomicznych sp. z o.o.

ul. Polskiej Organizacji Wojskowej 17, lok. 4 A, 90–248 Łódź

tel. 42 633 17 19

faks 42 209 36 85

Materiały opracował zespół w składzie:

Anna Iwicka-Okońska,

Bartosz Kowalczyk,

Anna Kowalska,

Grażyna Kujawiak,

Joanna Łysiak,

Ewa Organiściak,

Anna Pietrowicz,

Agnieszka Słomczyńska,

Dominika Świech,

Monika Talaga

Redakcja językowa:

Anna Zarębska

Skład:

Kinga Dudzik

Okładka:

Joanna Skrońska

ISBN 978-83-63120-70-2

Druk:

Drukarnia Cyfrowa & Wydawnictwo „Piktor”

ul. Tomaszowska 27, 93–231 Łódź

tel./faks 42 659 71 78

Spis treści

Wstęp	5
1. Psychospołeczne uwarunkowania funkcjonowania ucznia w środowisku pierwotnym oraz wtórnym	9
Ćwiczenie 1. Dziecko w szkole i przedszkolu	11
Ćwiczenie 2. Co wiem o swoim uczniu?	11
Ćwiczenie 3. Grupy wtórne.....	12
2. Dojrzałość szkolna	13
Ćwiczenie 1. Dojrzałość szkolna a wiedza i umiejętności dziecka	15
Ćwiczenie 2. Obserwuj	15
3. Najczęstsze deficyty oraz zaburzenia rozwojowe u dzieci w wieku wczesnoszkolnym oraz przedszkolnym	19
Ćwiczenie 1. Próba diagnozy	21
4. Praca z dzieckiem szczególnie uzdolnionym oraz posiadającym deficyty w ramach kształcenia zintegrowanego	25
Ćwiczenie 1. Czynniki stresogenne	27
Ćwiczenie 2. Indywidualna praca z uczniem	28
Ćwiczenie 3. Uczeń szczególnie zdolny	28
5. Przeciwdziałanie agresji.....	31
Ćwiczenie 1. Kiedy jestem wściekły	33
Ćwiczenie 2. Trzy życzenia.....	33
Ćwiczenie 3. Gdybym był wściekły.....	34
Ćwiczenie 4. Jestem – potrafię – mam.....	34
6. Nadpobudliwość psychoruchowa u dzieci.....	37
Ćwiczenie 1. Rozumiemy dzieci z ADHD.....	39
Ćwiczenie 2. Lekcja inaczej.....	39
Ćwiczenie 3. Mówimy odpowiednim językiem.....	40
7. Nauczyciel jako animator	41
Ćwiczenie 1. Metoda projektu	43
Ćwiczenie 2. Eksperyment.....	43
Ćwiczenie 3. Dyskusja	44
8. Edukacja regionalna i przyrodnicza w klasach I–III.....	45
Ćwiczenie 1. Pomysł na lekcję	47
Ćwiczenie 2. Planujemy wycieczkę	47
9. Przeciwdziałanie stereotypowi nauczyciela jako zawodu typowo „kobiecego”	49
Ćwiczenie 1. Stereotypy.....	51
Zakończenie	53
Bibliografia	57

Wstęp

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Niniejsze materiały dydaktyczne powstały w ramach projektu *Przez praktykę do wiedzy*, realizowanego przez Wyższą Szkołę Administracji w Bielsku Białej.

Projekt *Przez praktykę do wiedzy* realizowany jest w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (Priorytet III – *Wysoka jakość systemu oświaty*, Działanie 3.3. *Poprawa jakości kształcenia*, Poddziałanie 3.3.2. *Efektywny system kształcenia i doskonalenia nauczycieli – projekty konkursowe*), a współfinansowany ze środków Europejskiego Funduszu Społecznego.

Materiały zostały opracowane z myślą o studentach pedagogiki wczesnoszkolnej z wychowaniem przedszkolnym, pedagogiki wczesnoszkolnej z terapią pedagogiczną, a także opiekunach praktyk. Materiały dydaktyczne stanowią praktyczne dopełnienie treści zawartych w materiałach szkoleniowych.

Studenci pedagogiki, a już w niedalekiej przyszłości – nauczyciele, powinni mieć świadomość stojących przed nimi wielu wyzwań związanych z wykonywaniem tego zawodu, m.in. konieczności diagnozowania dojrzałości szkolnej swoich uczniów i podopiecznych czy umiejętnej pracy z dziećmi, u których stwierdzono zaburzenia rozwojowe. W niniejszych materiałach przyszli absolwenci pedagogiki wczesnoszkolnej odnajdą zatem ćwiczenia, które pozwolą im na praktyczne sprawdzenie wiedzy z zakresu:

- psychospołecznych uwarunkowań funkcjonowania ucznia w środowisku pierwotnym oraz wtórnym;
- diagnozy dojrzałości szkolnej;
- najczęstszych deficytów oraz zaburzeń rozwojowych u dzieci w wieku wczesnoszkolnym oraz przedszkolnym;
- pracy z dzieckiem szczególnie uzdolnionym oraz posiadającym deficyty;
- profilaktyki przeciwdziałania agresji;
- nadpobudliwości psychoruchowej u dzieci;
- wcielania się nauczyciela w rolę animatora;
- edukacji regionalnej i przyrodniczej w klasach 1–3;
- przeciwdziałania stereotypowi zawodu nauczyciela jako typowo kobiecego.

1. Psychospołeczne uwarunkowania funkcjonowania ucznia w środowisku pierwotnym oraz wtórnym

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Dziecko w szkole i przedszkolu

Cele ćwiczenia:

Uświadomienie uczestnikom mnogości czynników decydujących o funkcjonowaniu dziecka w przedszkolu i szkole; identyfikacja głównych źródeł sposobu funkcjonowania dziecka w przedszkolu i szkole.

Potrzebne materiały:

Duże arkusze papieru, przybory do pisania.

Przebieg ćwiczenia:

Osoby biorące udział w ćwiczeniu dzielą się na zespoły (3-, 4-osobowe). Wypisują na arkuszach papieru wszystkie czynniki mające wpływ na funkcjonowanie dziecka w przedszkolu i szkole (ponieważ czynników tych jest wiele, kolejnym zadaniem uczestników jest pogrupowanie ich). Po zakończonej pracy następuje prezentacja wyników. W ramach podsumowania trener może zadać uczestnikom pytania:

- Które z wymienionych czynników wydają się Wam najważniejsze? Dlaczego wybraliście właśnie te?
- Jaką rolę w życiu dziecka spełniają rodzina, rówieśnicy oraz szkoła? W jaki sposób integrować te czynniki? Dlaczego ważna jest spójność oddziaływania każdego z nich?
- Jakie właściwości psychiczne dzieci decydują o ich funkcjonowaniu w środowisku przedszkolnym i szkolnym?

Ćwiczenie 2. Co wiem o swoim uczniu?

Cele ćwiczenia:

Zapoznanie się z zakresem informacji, które nauczyciel powinien zdobyć na temat swojego ucznia; określenie metod, za pomocą których nauczyciel może poznawać ucznia.

Potrzebne materiały:

Kartki papieru, przybory do pisania, tablica.

Przebieg ćwiczenia:

Każdy uczestnik otrzymuje trzy kartki, na których widnieją nagłówki: „środowisko rodzinne”, „środowisko szkolne”, „środowisko rówieśnicze”. Uczestnicy wypisują na kartkach odpowiedzi na pytanie: „Jakie informacje o uczniach w zakresie każdego z obszarów są potrzebne w codziennej pracy w przedszkolu lub szkole?”. Skojarzenia powinny być zapisywane bez głębszego zastanowienia, spontanicznie. Po wyczerpaniu pomysłów uczestnicy wykreślają te, które ich zadaniem nie mają uzasadnienia i hierarchizują pozostałe. Na kartce powinno znajdować się pięć pomysłów (chyba że uczestnicy wypisali ich dużo, a wykreślanie wielu pomysłów zubożyłoby pracę). Uczestnicy odczytują je i zapisują na tablicy te, które pojawiają się najczęściej. W wyniku burzy mózgów określają, w jaki sposób można zdobyć określoną wiedzę o uczniu i jakimi narzędziami do jej pozyskania dysponuje nauczyciel.

Podsumowanie:

Uczestnicy odpowiadają na następujące pytania:

- Do czego potrzebne są informacje, które wypisaliście? Jakie znajdziecie dla nich zastosowanie?
- Czym się różni zdobywanie wiedzy o dziecku uczęszczającym do przedszkola od poznawania dziecka uczącego się w szkole podstawowej?
- Jakie propozycje wykreśliście z listy swoich pomysłów? Dlaczego zdecydowaliście, że jednak nie są wam one potrzebne?
- W jaki sposób dbać o dobre relacje rówieśnicze w przedszkolu i szkole? Dlaczego jest to ważne?

Ćwiczenie 3. Grupy wtórne

Cel ćwiczenia:

Identyfikacja wartości grup wtórnych.

Materiały:

Kartki papieru, przybory do pisania.

Przebieg ćwiczenia:

Na kartkach papieru uczestnicy tworzą dwukolumnową tabelę. W pierwszej części wypisują wszystkie grupy formalne, do których należeli w dzieciństwie. W drugiej – korzyści, jakie czerpali z przynależności do każdej z nich. Po wypełnieniu kolumn odczytują ich treść. Na zakończenie prowadzący dokonuje podsumowania wszystkich korzyści, które czerpie się w wyniku przynależności do grup. Uczestnicy dyskutują także nad korzyściami przynależności do nieformalnych grup dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym (klasy I–III) oraz płynącymi z tego zagrożeniami.

Podsumowanie:

Uczestnicy odpowiadają na następujące pytania:

- Do jakich grup celowych możecie zaproponować przynależność dzieciom w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym? Jakie znacie grupy organizowane przez instytucje, organizacje, fundacje, które byłyby odpowiednie dla dzieci w tym wieku?
- Jaką rolę w waszym życiu odegrały środowiska wtórne? Co uznajecie za największą korzyść?
- Jak zachęcić uczniów do uczestnictwa w grupach formalnych? Co może zrobić nauczyciel w tym zakresie?

2. Dojrzałość szkolna

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Dojrzałość szkolna a wiedza i umiejętności dziecka

Cele ćwiczenia:

Szczegółowe poznanie zakresu w badaniu dojrzałości szkolnej; rozwijanie umiejętności dostosowania techniki obserwacji do zakresu obserwacji.

Potrzebne materiały:

Tekst podstawy programowej wychowania przedszkolnego podzielony na obszary (na osobnych kartkach poszczególne obszary); kartki do notowania. Trener może dodatkowo zgromadzić różne arkusze do diagnozowania dojrzałości szkolnej, np. wymienione w materiałach szkoleniowych dla studentów lub inne.

Przebieg ćwiczenia:

Prowadzący dzieli grupę studentów na 5–7 podgrup. Każda podgrupa otrzymuje po dwie lub trzy kartki, na których widnieją zapisy poszczególnych obszarów z podstawy programowej wychowania przedszkolnego. Zadanie uczestników polega na odczytaniu w podgrupie wylosowanych obszarów, a następnie ustaleniu, w jaki sposób można ocenić, czy dziecko osiągnęło wiedzę i umiejętności w ramach tego obszaru. Każda grupa powinna omówić na forum dany obszar, czyli zakres obserwacji, a następnie opisać sytuacje edukacyjne, w których można ich dokonać, np.: czy zaobserwowanie określonych umiejętności możliwe jest w czasie swobodnej zabawy, czy podczas sytuacji zaaranżowanej (jeśli podczas sytuacji zaaranżowanej, to jakiej?).

Podsumowanie:

Po wnikliwej analizie umiejętności i wiedzy, które powinno posiadać dziecko kończące przedszkole, prowadzący może zaprezentować studentom porównanie wniosków zebranych podczas ćwiczenia z gotowymi arkuszami diagnostycznymi dostępnymi na rynku.

Ćwiczenie 2. Obserwuj

Cele ćwiczenia:

Doskonalenie umiejętności posługiwania się techniką obserwacji w badaniu dojrzałości szkolnej; rozwijanie umiejętności sposobu dokumentowania (rejestrowania) obserwacji zachowań, wiadomości, umiejętności dziecka.

Potrzebne materiały:

Charakterystyka postaci, etykiety z imionami dzieci, piłka, puzzle, kartki do rysowania i kredki, lalka lub przytulanka, auta i inne zabawki, czapki i szaliki – po 4 sztuki.

Przebieg ćwiczenia:

Trener proponuje studentom zabawę, do której wybiera czterech ochotników (ważne, by jedna z osób miała sznurowane buty). Osoby te odgrywają role dzieci kończących przedszkole, a ich zachowania uwarunkowane są charakterystyką postaci, którą wręcza im prowadzący. Każde „dziecko” otrzyma wizytówkę z imieniem oraz kartę z opisanymi umiejętnościami, zachowaniami i emocjami, które należy przedstawić pozostałej czę-

ści grupy podczas tzw. swobodnej zabawy w przedszkolu. „Dzieci” mogą dyskutować między sobą o swoich postaciach.

Podczas gdy studenci-aktorzy szykują się do odegrania swoich ról, pozostali uczestnicy ćwiczenia zostają podzieleni na pięć grup – zostanie im powierzona rola obserwatorów:

- grupa 1 – obserwuje samodzielność dzieci;
- grupa 2 – obserwuje emocje i nastroje;
- grupa 3 – obserwuje sposób nawiązywania kontaktów i relacje rówieśnicze;
- grupa 4 – obserwuje sprawność manualną;
- grupa 5 – zapisuje, które z przedstawionych zachowań, mogą być cennymi informacjami podczas diagnozowania dojrzałości szkolnej.

Grupy mają około 5 minut na przygotowanie się. W tym czasie należy określić cel i zakres obserwacji. Następuje odegranie scenki (maksymalnie 5 minut).

Po zakończonej obserwacji grupy wymieniają się uwagami. Prowadzący może kierować rozmową, zadając pytania:

- Czy łatwiej było odgrywać rolę dzieci, czy być obserwatorem?
- Jakie zachowania od razu rzucają się w oczy, a jakie dopiero po chwili? Dlaczego tak się dzieje? Czy wszystkie są równie ważne z punktu widzenia diagnozy?
- Jakie dokładnie umiejętności i zachowania można było zaobserwować? Których obszarów podstawy programowej one dotyczą?
- Jaki sposób rejestrowania obserwacji wybrano i dlaczego?
- Czy pozyskane w taki sposób informacje (przy założeniu, że znamy dzieci co najmniej pół roku) wystarczą, aby w pewnym zakresie ocenić ich dojrzałość szkolną?
- Które z obserwowanych dzieci z pewnością osiągnęło dojrzałość szkolną? Dlaczego? A jaki jest poziom innych dzieci?

Podsumowanie:

Zadanie to jest trudne zarówno dla odgrywających role dzieci, jak i obserwatorów. Choć z początku może nieco bawić, po chwili powinno zainspirować studentów do podjęcia próby prawdziwej diagnozy, której wynikiem ma być określenie stopnia dojrzałości szkolnej dzieci w aspekcie rozwoju społeczno-emocjonalnego i sprawności ruchowej.

CHARACTERYSTYKA POSTACI DLA OSÓB GRAJĄCYCH DZIECI

- Dziecko 1 – (**Amelia**). Dość nieśmiała, skubie rąbek bluzki, siada przy innym stoliku sama, rysuje schematyczny rysunek postaci ludzkiej, reaguje niepewnością na zaczepki dzieci, nie zaprasza innych do zabawy, łapie oburącz piłkę podaną przez Basię, ale nie podejmuje dłuższej zabawy. Odrzuca piłkę do Kajtka. Gdy wszyscy zakładają czapki i szaliki, Amelia robi to niedbale, byle jak, ale sama.
- Dziecko 2 – (**Mikołaj**). Przebojowy, pewny siebie, ale tylko buduje z klocków. Gdy kolega – Kajtek – wytrąci mu budowlę z ręki, reaguje płaczem, szczyrzy w złości zęby, rzuca klockami, tupie nogami, podnosi rękę na kolegę. Nie chce rysować. Jeśli już spróbuje, rysuje tylko kilka kresek, ciągle obraca kartkę, w końcu okazuje znużenie – boli go ręka i wchodzi pod stół. Nieco nieudolnie łapie piłkę podaną mu przez Kajtka i odrzuca do Basi. Gdy wszyscy zakładają czapki i szaliki, gubi gdzieś czapkę, a z szalikiem ma problem i szuka pomocy.
- Dziecko 3 – (**Basia**). Od razu kładzie na stoliku kredki, bierze kartki dla siebie i dla kolegi – Kajtka. Rysuje kolorowy i staranny rysunek, podpisuje się, pokazuje wszystkim, jak ładnie narysowała. Za-

- prasza Amelkę do zabawy, ale ta odmawia. Rzuca jednak do niej piłkę. Sama też łapie piłkę podaną później przez Mikołaja. Zaprasza Amelkę do zabawy puzzlami, lalkami itp. Nie przejmuje się, gdy Amelka nie chce się z nią bawić i proponuje zabawę Kajtkowi. Starannie zakłada czapkę i szalik, sznurowuje buty, a gdy jej się nie udaje za pierwszym razem, próbuje cierpliwie, dopóki jej się nie uda.
- Dziecko 4 – (**Kajtek**). Wesoły, wszędzie go pełno, podejmuje każdą czynność chętnie, ale żadnej nie kończy, zaczyna rysować, zaraz pędzi po dywanie z piłką, przez przypadek popycha Mikołaja, wytrącając mu budowlę – przeprasza go. Łapie oburącz podaną przez Amelkę piłkę i odrzuca do Mikołaja. Sam nie inicjuje zabaw, ale łatwo wchodzi w zabawy proponowane przez Basię. Samodzielnie zakłada czapkę i szalik i, mimo kilku nieudolnych prób, w końcu zakłada je poprawnie. Nie reaguje złością, ale widać lekką irytację.

3. Najczęstsze deficyty oraz zaburzenia rozwojowe u dzieci w wieku wczesnoszkolnym oraz przedszkolnym

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Próba diagnozy

Cele ćwiczenia:

- Rozwijanie umiejętności dokonywania wstępnej diagnozy na podstawie próbki obserwacji.
- Ukazanie trudności w stawianiu celnej diagnozy.
- Rozwijanie umiejętności rozmowy z rodzicami dziecka na temat jego problemów rozwojowych.

Potrzebne materiały:

Karty opisu postaci dla grup.

Przebieg ćwiczenia:

Trener dzieli grupę na trzy zespoły. Każdy zespół losuje przygotowane wcześniej kartki, na których widnieje krótki opis zachowań i umiejętności dziecka. Zadaniem grupy jest przeanalizowanie danych z próbki obserwacji oraz ocenienie, czy dane zachowania i umiejętności stanowią normę, czy są zaburzeniem – jeśli tak, to jakim? A może występują cechy kilku zaburzeń? Aby zadanie przebiegło prawidłowo, należy koniecznie zwrócić uwagę na wiek opisywanego dziecka.

Próbki obserwacji dzieci:

- **Dziecko 1 – Andrzej, lat 5.** Już pierwszego dnia w przedszkolu Andrzej zwrócił uwagę nauczycielki szczególnym zachowaniem. Rodzice utrzymywali, że w domu zachowania dziecka są względnie normalne, jednak w warunkach przedszkolnych zaczęły się problemy. Do najczęstszych problemów należały następujące zachowania: podczas posiłków Andrzej nie chciał siadać razem z dziećmi do stołu; krzyczał; unikał kontaktu wzrokowego; niekiedy uderzał się otwartymi dłońmi w uszy; gryzł się w rękę, pozostawiając ślad; z dużą siłą „przytulał” kolegów, robiąc im nierzadko krzywdę; nie chciał brać udziału w niektórych zabawach lub nie przestrzegał zasad owych zabaw; nie reagował na uwagi dorosłych – nie reagował na komunikaty określające koniec zabawy w ogrodzie i powrót do przedszkola (potrafił kopnąć czy opluć nauczycielkę, uciekał po całym ogrodzie, sprawiając wrażenie, jakby bawił się z nauczycielką w ganianego); często przeszkadzał podczas zajęć (zarówno w grupie, jak i podczas zajęć dodatkowych), uniemożliwiając niekiedy ich prowadzenie – rozmawiał z kolegami, wyjmował zabawki, informując, że teraz ma ochotę się bawić, a poproszony o zwrot zabawki czy odłożenie jej na miejsce uciekał lub głośno krzyczał. Andrzej dość często bawił się jedną zabawką, najczęściej zrobioną przez siebie z klocków lub skupiał się na wykonywaniu jednej czynności przez dłuższy czas, nie zwracając wtedy uwagi na nic ani na nikogo w pobliżu, np. wielokrotnie ustawiał autka na drewnianej zjeżdżali, zawsze w tej samej kolejności, i obserwował, jak zjeżdżają; w piaskownicy przedszkolnej przez kilka minut potrafił „jeździć” jednym klockiem po piasku na zmianę w prawo i w lewo, nie przemieszczając się przy tym w ogóle; minutami usypywał górkę z piasku, przesypując go na zmianę raz jedną, raz drugą dłonią. Z drugiej strony Andrzej zaskakiwał ogromną, jak na swój wiek, wiedzą o otaczającym świecie, potrafił przeliczać elementy, przekraczając próg dziesiątkowy, znał alfabet i odczytywał niektóre litery czy sylaby, wyróżniało go bardzo bogate słownictwo i mnogość stawianych pytań. Doskonale dokonywał syntezy sylabowej wyrazów i wysłuchiwał głoski na początku wyrazów. Wykazywał duże zainteresowanie samolotami, chętnie o nich opowiadał i budował je z klocków (należy przy tym zauważyć, że jego budowle zaskakiwały formą i pomysłowością).

Rozpoznanie:

Cechy zespołu Aspergera (informacja dla trenera)

- **Dziecko 2 – Michalina – lat 7,5.** U dziewczynki zauważono trudności edukacyjne, problemy z wymową, dekoncentrację, męczliwość. Spostrzeganie oraz myślenie przez analogię – istotnie poniżej przeciętnej; umiejętność definiowania pojęć – istotnie obniżona; precyzja ruchów ręki prawej wiodącej – obniżona, trudności z odwzorowywaniem figur: trójkąta, iksa, rombu; trudności z wykonywaniem ruchów naprzemiennych, chodzenie po linii z zamkniętymi oczami, naśladowanie ruchów nóg i rąk; analiza i synteza wzrokowa – w normie. Zaburzona koncentracja uwagi, nadmierna ekspansja ruchowa. Dziecku trudno usiedzieć na miejscu, skupia się na krótko. W działaniu chaotyczna, powierzchowna, bardzo męczliwa. Wykazują niską wydolność wysiłkową. Wymaga ciągłej stymulacji, by doprowadzić do końca rozpoczętą czynność. System fonetyczno-fonologiczny prawidłowy, opanowany zgodnie z normami rozwojowymi dziecka, wydawało się jednak, że Michalina dokonuje przekazu jakiejś wiadomości, a nie prowadzi dialog. System semantyczny – nie zna dni tygodnia, nie zna pór roku, nazywa podstawowe owoce i warzywa, nie różnicuje ani nie nazywa kolorów podstawowych; rozumie lecz nie używa wyrażeń przyimkowych, rozumie zaimki wskazujące oraz dzierżawcze i używa ich. System syntaktyczny: nieumiejętność podejmowania dialogu spontanicznego. Zasób słownictwa: ubogi. Strona artykulacyjna: zastępuje głoskę [r] głoską [l]; wadliwa realizacja głosek szeregu szumiącego – uproszczenie i realizacja jako [s, z, c, dz]. Formułowanie wypowiedzi: wyrazowe, ewentualnie zaczynają pojawiać się zdania proste dwuczłonowe: rzeczownik + czasownik. Substancja foniczna – suprasegmentalna (melodia, rytm i akcent): intonacja głosu, modulacja oraz tempo, wydaje się, jakby dziecko mówiło sylabami. Babki Michaliny: babka macierzysta – schizofrenia, babka ojczysta – upośledzenie.

Rozpoznanie:

W grupie uogólnionych zaburzeń rozwojowych – upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim, zaburzenia percepcyjno-motoryczne, wada wymowy – seplenienie, reranie; w grupie destrukcyjnych zaburzeń zachowania – obserwacja w kierunku zespołu hiperkinetycznego (informacja dla trenera)

- **Dziecko 3 – Zuzia, lat 3,5.** Przez pierwsze dwa tygodnie pobytu Zuzi w przedszkolu rodzice zostawiali z nią około godziny w sali. Dziecko nie płakało, ale nie nawiązywało kontaktów z innymi dziećmi ani z nauczycielką. Pod koniec drugiego tygodnia dziewczynka kurczliwie trzymała się ubrań rodziców – odbierana była przez nauczycielkę z rąk matki. W kolejnym tygodniu dziecko protestowało już w samochodzie, po miesiącu przed przedszkolem wyrwała się mamie z rąk i zaczęła uciekać. W sali reaguje strachliwie na głośniejsze bodźce dźwiękowe, zamiera w bezruchu i zaczyna głośno i nieprzerwanie płakać. Nie komunikuje swoich potrzeb w formie werbalnej, lecz jedynie poprzez pokazywanie lub prowadzenie nauczycielki gdzieś za rękę. Nie rozmawia z innymi dziećmi, ale na powiernika swoich myśli wybrała sobie pluszowego misia, do którego mówi, stosując właściwe formy gramatyczne i dość bogate słownictwo.

Rozpoznanie:

Lęk przed separacją, mutyzm wybiórczy (informacja dla trenera)

Gdy grupy będą gotowe do wystąpienia, odczytują głośno informację z karty postaci i przedstawiają swoją diagnozę. Każdy stara się odpowiedzieć w swojej prezentacji na pytania:

- Czy rozwój dziecka spełnia warunki normy rozwojowej?
- Jaką diagnozę wstępną stawiamy?
- Na podstawie jakich przesłanek wystawiamy takie rozpoznanie?
- Co nas powinno zaniepokoić w rozwoju dziecka i w jakim zakresie należy dokonywać dalszych obserwacji?
- W jaki sposób można przekazać rodzicom nasze spostrzeżenia?
- Gdzie skierujemy rodziców po pomoc, do jakich specjalistów?

Osoby wysłuchujące wypowiedzi kolegów i koleżanek dokonują oceny poprawności diagnozy i w razie konieczności dyskutują na jej temat.

Podsumowanie:

Z pozoru zadanie może wydawać się trudne, wymaga jednak od studentów znajomości norm rozwojowych dziecka w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym oraz wiedzy na temat symptomów dziecięcych zaburzeń. Z pewnością pomoc trenera będzie potrzebna w dostrzeżeniu pewnych niuansów i podobieństw przy niektórych zaburzeniach.

Ćwiczenie jest złożone i trudne – w opisie postaci należy dostrzec cechy pozytywne, od których będziemy mogli zacząć (i na których będziemy mogli zakończyć) rozmowę z rodzicami.

4. Praca z dzieckiem szczególnie uzdolnionym oraz posiadającym deficyty w ramach kształcenia zintegrowanego

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Czynniki stresogenne

Cele ćwiczenia:

- Identyfikacja czynników stresogennych w środowisku przedszkolnym.
- Refleksja nad wpływem deficytów rozwojowych na funkcjonowanie dziecka w środowisku przedszkolnym.
- Refleksja nad radzeniem sobie nauczycieli z deficytami rozwojowymi dzieci w środowisku przedszkolnym.

Potrzebne materiały:

Duże arkusze papieru, przybory do pisania.

Przebieg ćwiczenia:

Trener rozpoczyna od wstępu:

Dla wielu dzieci pójście do przedszkola może być trudnym przeżyciem. Dziecko, przechodząc ze środowiska rodzinnego do nowego miejsca, musi się do niego przystosować. Istnieje wiele czynników stresujących w środowisku przedszkolnym, sprawiających, że może okazać się to trudne dla wielu dzieci. Część z nich przejawia zaburzenia rozwoju. Przedszkole może być zarówno pierwotną przyczyną tych zaburzeń, jak i terenem, na którym ujawniają się te już istniejące. Może być również tak, że jest jednym z ogniw w procesie patologizacji¹.

Po wstępie uczestnicy dzielą się na dwie grupy. Pierwsza z nich opracowuje temat *Czynniki stresujące w środowisku przedszkolnym*, druga – *Ujawnianie się zaburzeń rozwoju w środowisku przedszkolnym*. Pierwsza grupa koncentruje się nad czynnikami, które mogą być problematyczne dla dziecka rozpoczynającego naukę w przedszkolu.

Pozostali uczestnicy zastanawiają się nad tym, w jaki sposób wcześniejsze trudności dziecka mogą się nasilać i pogarszać jego funkcjonowanie w środowisku przedszkolnym. Uczestnicy wypisują swoje pomysły na dużych arkuszach papieru i odczytują je po zakończonej pracy.

Podsumowanie:

W ramach podsumowania prowadzący może zadać następujące pytania:

- Jaka rolę w powstawaniu deficytów rozwojowych odgrywają środowiska: rodzinne, przedszkolne/szkolne, rówieśnicze? Które z nich ma największy wpływ na dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym?
- Dlaczego nauczyciel w przedszkolu powinien znać źródła dysfunkcji rozwojowych swoich podopiecznych?
- Jakie znaczenie ma osobowość nauczyciela w przedszkolu?
- Jakie znasz społeczne przyczyny powstawania dysfunkcji rozwojowych? Jak pracować z dzieckiem z takimi problemami?
- Jak wspomóc dziecko w pierwszych dniach pobytu w przedszkolu?

¹ Ćwiczenie oparte na: Bogdanowicz M., *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985, s. 68–69.

Ćwiczenie 2. Indywidualna praca z uczniem

Cele ćwiczenia:

- Zapoznanie studentów z ogólnymi zasadami indywidualnej pracy z uczniem.
- Rozpoznanie przez studentów własnych predyspozycji i umiejętności w tym zakresie.
- Refleksja nad sposobami pracy z uczniami z deficytami rozwojowymi i szczególnie uzdolnionymi.

Potrzebne materiały:

Przybory do pisania, załącznik nr 1.

Przebieg ćwiczenia:

Uczestnicy dostają karty pracy – załącznik nr 1. Umieszczono w nim zasady indywidualnej pracy z uczniem, które uczestnicy hierarchizują według zasady – im większe mam umiejętności czy predyspozycje do określonego sposobu działania, tym wyższą pozycję zajmuje on na liście. W ten sposób każdy z uczestników dowiaduje się, jakie sposoby indywidualnej pracy z uczniem przyjdą mu najłatwiej, a z którymi może mieć problem. Po przygotowaniu list uczestnicy dzielą się swoimi uwagami i refleksjami na ich temat.

W drugiej części zadania uczestnicy podają propozycje konkretnych działań. Odczytują je kolejno z listy (załącznik nr 1) i podają swoje przykłady² (mogą to być: praca z dzieckiem słabo słyszającym, słabo widzącym, zagrożonym niedostosowaniem społecznym, upośledzonym umysłowo, z ADHD, autystycznym, niepełnosprawnym ruchowo, ze specyficznymi trudnościami w czytaniu i pisaniu, ze specyficznymi trudnościami w uczeniu się matematyki, z chorobą przewlekłą). Można również dołączyć do tej listy uczniów szczególnie uzdolnionych. Nie wszystkie przykłady muszą być wykorzystane.

Podsumowanie:

W celu podsumowania ćwiczenia trener może zadać następujące pytania:

- Jakie korzyści dla uczniów płyną z indywidualnego podejścia do każdego z nich?
- Co jest trudne w indywidualnej pracy z uczniem?
- Jakie kompetencje społeczne ułatwiające pracę z uczniem z deficytami powinien posiadać nauczyciel?
- Jacy specjaliści powinni współpracować z nauczycielem dziecka z deficytami rozwojowymi lub szczególnie uzdolnionego?

Ćwiczenie 3. Uczeń szczególnie zdolny

Cele ćwiczenia:

Prezentacja najważniejszych zasad pracy z uczniem szczególnie zdolnym; refleksja nad głównymi celami wychowawczymi pracy z uczniem szczególnie zdolnym.

Potrzebne materiały:

Duże arkusze papieru, przybory do pisania.

² Jeśli postępowanie ucznia wynika z przyjętego przez niego negatywnego elementu w systemie wartości, pokazuj inne zachowania. Przykład – wskazywanie nieagresywnych sposobów rozwiązywania konfliktów uczniowi zagrożonemu niedostosowaniem społecznym.

Przebieg ćwiczenia:

Uczestnicy dzielą się na dwa zespoły. Pierwszy z nich opracowuje temat *Dlaczego uczniowie zdolni powinni mieć dobre relacje ze swoimi rówieśnikami?*, a drugi – *W jaki sposób wspomagać wszechstronność dziecka uzdolnionego?*. Opracowanie obu tematów powinno dotyczyć dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym, ale powinno również uwzględniać przyszłość dziecka. Uczestnicy spisują swoje pomysły na dużych arkuszach papieru, a następnie dzielą się nimi z całą grupą.

Podsumowanie:

W podsumowaniu dyskusji powinny się znaleźć najważniejsze przesłanki dotyczące sposobu i celu pracy z dzieckiem uzdolnionym:

- indywidualizacja pracy,
- włączanie dziecka w środowisko rówieśnicze,
- pobudzanie jego motywacji do wielostronnych działań,
- umiejętność łączenia wielu dziedzin wiedzy,
- wzbudzanie motywacji wewnętrznej.

Załącznik nr 1

	Staraj się, aby dziecko było samodzielne
	Sposób komunikacji z dzieckiem powinien być dostosowany do jego możliwości psychofizycznych
	Informuj ucznia o swoim toku myślenia
	Bądź dyskretny
	Bądź konsekwentny w prezentowaniu wartości
	Zachęcaj do działań twórczych i inicjuj je. Pobudzaj wyobraźnię
	Wsluchuj się w to, co komunikuje uczeń. Bądź wrażliwy na jego racje
	Podążaj za tokiem myślenia ucznia
	Podawaj wszystkie metody pracy potrzebne do wykonania zadania. Ćwicz je z uczniem
	Nie pospieszaj ucznia
	Bądź gotowy na zmianę sposobu działania
	Prezentuj swoje poczucie humoru z umiarem
	Często posługuj się przykładami. Dawaj przykłady dobrych rozwiązań
	Na bieżąco wykorzystuj zdarzenia do opracowywania przykładów pożądanych zachowań
	W takiej samej sytuacji prezentuj różne przykłady zachowań
	Jeśli postępowanie ucznia wynika z przyjętego przez niego negatywnego elementu w systemie wartości, pokazuj inne zachowania
	Nawiązuj kontakty z uczniem na płaszczyźnie rzeczywistych trudnych sytuacji, z którymi ma do czynienia

5. Przeciwdziałanie agresji

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Kiedy jestem wściekły

Cel ćwiczenia:

Rozpoznawanie agresywnych uczuć i ich wyrażanie.

Potrzebne przedmioty:

Krzesła ustawione w kręgu.

Przebieg ćwiczenia:

Słuchacze po kolei wypowiadają swoje imiona i pokazują, co robią, kiedy są wściekli, np. *Nazywam się Piotr. Gdy jestem wściekły, robię tak...* (uczestnik prawą nogą wykonuje taki ruch, jakby chciał coś kopnąć).

Inny sposób przeprowadzenia ćwiczenia (np. gdy jest to jedno z pierwszych spotkań grupy i chcemy, by jej członkowie zapamiętali swoje imiona): każdy słuchacz – zanim powie, jak się nazywa i jak przebiegają u niego napady złości – musi powtórzyć imiona i sposoby wyrażania złości poprzedników.

Podsumowanie:

Coraz częściej dzieci są agresywne i przekraczają granice, ponieważ nie dostrzegają uczuć innych ludzi. Aby zrozumieć drugą osobę, trzeba uświadomić sobie własne uczucia, dopuścić do tego, by się one pojawiły oraz otwarcie je wyrazić. Dzieci powinny rozumieć, że złość i agresja leżą w naturze człowieka i dlatego one też mogą je odczuwać i wyrażać. Ćwiczenie to pozwala okazywać wściekłość bez poczucia winy, a tym samym – kontrolować ją i przewycięzać.

Ćwiczenie 2. Trzy życzenia

Cel ćwiczenia:

Doskonalenie umiejętności pokojowego rozwiązywania konfliktów, przedstawiania swojego punktu widzenia.

Potrzebne materiały:

Kartki i pisaki.

Przebieg ćwiczenia:

Słuchacze dzielą się na trzyosobowe zespoły. Każda z osób w zespole wypisuje na kartce trzy życzenia odnoszące się do pytań prowadzącego, np.: *Dokąd najbardziej chciałbyś pojechać?, Na jaki film wybrałbyś się do kina?* Następnie zespoły rozmawiają o tych życzeniach i wybierają z nich tylko jedno. Wybrane przez zespoły życzenia muszą zostać przedyskutowane na forum. Dyskusja ma doprowadzić do wyboru jednego życzenia. Jakie doświadczenia słuchacze wynieśli z tej zabawy? Czy trudno było wybrać jedno życzenie? Czy były takie osoby, które nie próbowały przekonać pozostałych do swoich życzeń i od początku podporządkowały się innym?

Podsumowanie:

Konflikty powstają w wyniku ścierania się przeciwstawnych interesów i potrzeb. Dorośli odbierają je jako zagrożenie i starają się ich unikać. Dzieci są wobec nich bezbronni i często reagują agresją, gdyż nie umieją radzić sobie z nimi w inny sposób. Często sądzą, że „silniejszy ma rację”, mimo że to nie rozwiąże konfliktu.

Ponieważ nie ma życia bez konfliktów (może je spowodować nawet wybór filmu do wspólnego oglądania), trzeba nauczyć się je w odpowiedni sposób przewycięzać.

Ćwiczenie 3. Gdybym był wściekły...

Cel ćwiczenia:

Uczenie się kontrolowania negatywnych emocji.

Potrzebne materiały:

Kasztan, mała maskotka, koc, karton i kredki, książka.

Przebieg ćwiczenia:

Trener przeprowadza w grupie burzę mózgów na temat: *Jak się uspakajacie, kiedy czujecie się zmęczeni, źli, rozemocjonowani, czyli – jak odzyskujecie lepsze samopoczucie?*. Słuchacze próbują zademonstrować różne sposoby reagowania, wykorzystując zaproponowane materiały: kasztana włożonego do kieszeni, maskotkę, koc założony na głowę, rysowanie, liczenie do 10, przeglądanie lub czytanie książki.

Prezentowane możliwości poddaje się ocenie: *Jakie sposoby akceptują również moi koledzy i prowadzący zajęcia?*. Ważne, by starać się wypróbować wszystkie społecznie akceptowane możliwości. Każdy uczestnik sam decyduje, jakie sposoby działania mu odpowiadają. Można zaproponować *technikę żółwi*, polegającą na uspokojeniu się, „schowaniu się do pancerza” przy negatywnych emocjach (złość, wściekłość). W ten sposób nauczymy się kontrolowania negatywnych emocji.

Podsumowanie:

Dzieci często – w wyniku wydawałoby się nieistotnych przyczyn – mogą popaść w złość, której nie potrafią kontrolować, i zareagować agresją. Aby nauczyć się rozwiązywania konfliktów, dzieci muszą najpierw dowiedzieć się, jak zapanować nad swoją złością i jak odreagowywać agresywne impulsy w kontrolowany sposób.

Ćwiczenie 4. Jestem - potrafię - mam

Cel ćwiczenia:

Budowanie poczucia własnej wartości.

Potrzebne materiały:

Kartki formatu A5 i pisaki dla uczestników, taśma klejąca. Na kartkach zapisane są początki trzech zdań:

- Jestem.....
- Potrafię.....
- Mam.....

Przebieg ćwiczenia:

Trener – za pomocą taśmy klejącej – przyklepia uczestnikom na plecach kartki. Wszyscy biorą do ręki pisaki, chodzą po całej sali i uzupełniają te trzy zdania pozytywnymi uwagami pasującymi do danego uczestnika. Kiedy wszystkie zdania zostaną dokończone, nastąpi przerwa w zabawie.

Uczestnicy zdejmują kartki ze swoich pleców i czytają, co inni myślą na ich temat. Autorzy wypowiedzi pozostają anonimowi. Być może dzięki temu niektórzy z uczestników zabawy powiedzą komuś o czymś, na co do tej pory nie mieli odwagi.

Trener pyta uczestników o to, jak czuli się, chodząc po sali? Jak czują się teraz, gdy już znają treść swoich kartek? Czy są zaskoczeni tym, jak oceniają ich inni, czy sami również oceniają siebie podobnie?

Podsumowanie:

Dzieci przejawiające zachowania agresywne tylko sprawiają wrażenie silnych. Zwykle są bardzo niepewne siebie, a bezsilność, wynikająca m.in. z ich słabej osobowości, jest przyczyną wielu wrogich ataków. Pozytywne poczucie własnej wartości redukuje niepewność, zmniejsza obawy, a tym samym skłonności do agresywnego zachowania. Człowiek o silnej osobowości jest zdolny do dostrzegania własnych i cudzych granic oraz do ich respektowania. Potrafi informować innych o swoich potrzebach i pragnieniach, wyrażać i akceptować także negatywne odczucia, nie wykształcając przy tym bezradności i winy, prowadzących do ataków agresji. Dzieci o niskim poczuciu własnej wartości są skłonne do fałszywego, często niekorzystnego dla siebie, interpretowania niewinnych wypowiedzi czy zachowań. Umożliwienie dzieciom dostrzeżenia swojej wartości podczas zabawy jest bardzo ważnym sposobem przeciwdziałającym agresji.

6. Nadpobudliwość psychoruchowa u dzieci

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Rozumiemy dzieci z ADHD

Cel ćwiczenia:

Poznanie charakterystycznych cech zespołu nadpobudliwości psychoruchowej oraz sposobu funkcjonowania dzieci z tą dysfunkcją.

Potrzebne materiały:

Tablica, flamastry, kartki papieru, przybory do pisania.

Przebieg ćwiczenia:

Trener zadaje studentom pytania:

- Z czym wiąże się zespół nadpobudliwości psychoruchowej z zaburzeniami koncentracji uwagi (ADHD)?
- Jak zachowują się dzieci cierpiące na tę dysfunkcję?

Cechy charakterystyczne osób z tym zaburzeniem można wypisać na tablicy, aby ułatwić studentom wykonywanie kolejnych ćwiczeń warsztatowych.

Następnie trener dzieli studentów na dwie grupy. Zadaniem pierwszej grupy jest rozważenie, jak na funkcjonowanie szkolne dzieci może wpłynąć zaburzona koncentracja uwagi. Jakich problemów może to przysporzyć dziecku w szkole i klasie? Studenci zapisują uwagi na kartkach, aby mogli je przedstawić na forum. Druga grupa zastanawia się, jaki wpływ na funkcjonowanie dzieci z ADHD w różnych sytuacjach szkolnych wywiera nadmierna impulsywność. Po wykonaniu pracy studenci dzielą się refleksjami na forum.

Podsumowanie:

Na koniec ćwiczenia studenci powinni wspólnie wypracować sposoby radzenia sobie z problemami, jakich mogą doświadczać dzieci cierpiące na ADHD. Jak ułatwić tym dzieciom funkcjonowanie w szkole? Jak sprawić, aby nie były wyśmiewane ani izolowane przez innych uczniów?

Ćwiczenie 2. Lekcja inaczej

Cel ćwiczenia:

Uświadomienie studentom, jak należy pracować z uczniami cierpiącymi na ADHD.

Potrzebne materiały:

Kartki papieru, przybory do pisania, tablica, flamastry.

Przebieg ćwiczenia:

Studenci pracują w parach. Ich zadaniem jest zastanowienie się i wypisanie na kartkach zachowań ruchowych, na jakie można pozwolić dziecku na lekcji (aby zaangażować je w lekcję, pomóc mu rozładować napięcie i opanować nadmierną ruchliwość). Trener przypomina, aby studenci ustalili, gdzie dziecko może się poruszać oraz jakie zadania może wykonywać. Młodzi ludzie muszą tak zaplanować zachowania ruchowe dla dzieci z ADHD, aby nie przeszkadzały one innym. Pary przedstawiają swoje pomysły – warto spisać je na tablicy. Następnie studenci zapisują przykłady pochwał opisowych, jakich można udzielić dzieciom z ADHD za dobre wykonanie poleceń i zadań. Studenci mogą pracować w tych samych parach co poprzednio. Trener

podkreśla znaczenie i celowość stosowania pochwał opisowych. Każda para powinna sformułować przynajmniej trzy przykłady takich pochwał i odczytać je na forum. Trener weryfikuje propozycje studentów.

Podsumowanie:

Na koniec warto porozmawiać ze studentami o tym, jak mogą oni – jako nauczyciele – wspierać rodziców dzieci z ADHD:

- Co można poradzić rodzicom?
- Jak powinni oni pracować z dziećmi?
- Jak można nagradzać dzieci?
- Kiedy wyciągać konsekwencje z negatywnych zachowań?
- Jak konstruować polecenia, aby odniosły one spodziewany skutek?
- Jakie zasady powinny obowiązywać w domu dzieci z ADHD?
- Ile czasu dzieci powinny przeznaczać na swobodną zabawę?
- Jakie działania może podejmować w tym czasie rodzic?

Ćwiczenie 3. Mówimy odpowiednim językiem

Cel ćwiczenia:

Nauka formułowania opisowych poleceń.

Potrzebne materiały:

Tabela z przykładowymi sformułowaniami, przybory do pisania.

Przebieg ćwiczenia:

Zadaniem studentów jest wyobrażenie sobie, że uczestniczą w zabawie z dzieckiem z ADHD. Młodzi ludzie powinni pracować w parach lub 3-osobowych grupach. Grupy otrzymują przykłady zdań, komunikatów wysyłanych do dziecka w trakcie zabawy. Studenci zamieniają otrzymane sformułowania na inne, **opisowe**, lepiej dostosowane do potrzeb dzieci z ADHD. Po wykonaniu pracy studenci odczytują swoje pomysły.

Tabela z przykładami

Pytanie, polecenie, krytyka	Zamiast pytania opisz...
Co chcesz zrobić z tym całym piaskiem?	Ależ przybywa tego piasku...
Sprawdź najpierw, które klocki do siebie pasują	
Na pewno chcesz użyć tego koloru?	
Na tym rysunku brakuje słoneczka!	

Podsumowanie:

Warto zaproponować studentom dyskusję o roli komunikatów opisowych w porozumiewaniu się z dziećmi z ADHD. Można również zaakcentować potrzebę przeznaczenia specjalnego czasu na zabawę z tymi dziećmi oraz zastanowić się, jak pokierować zabawą? cCy dzieci powinny/mogą przejmować nad nią kontrolę?

7. Nauczyciel jako animator

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Metoda projektu

Cele ćwiczenia:

Utrwalenie wiedzy na temat metody projektu; rozwijanie umiejętności konstruowania „siatki projektu”.

Potrzebne materiały:

Karty z zadaniami dla studentów, duże arkusze papieru, flamastry.

Przebieg ćwiczenia:

Prowadzący dzieli grupę na cztery podgrupy. Następnie każdej z podgrup wręcza kartę z tematem projektu do opracowania. Zadaniem studentów jest:

- opracowanie siatki projektu do zadanego tematu;
- zaprojektowanie celów;
- wymyślenie przebiegu projektu – zaplanowanie sposobu zdobycia wiedzy (wycieczka, spotkanie ze specjalistą lub inne);
- zaproponowanie formy na zakończenie projektu (wystawa prac, wystawa tematyczna, makieta lub inne).

Podsumowanie:

Po opracowaniu projektów grupy dokonują ich prezentacji. Omawiają szczegółowo wszystkie punkty zadania, a w razie konieczności uzasadniają wybory. Pozostałe osoby po wysłuchaniu prezentacji mogą zaproponować inne rozwiązania. Na zakończenie prowadzący zachęca do wybrania najlepiej opracowanego projektu.

Propozycje projektów do opracowania:

- PROJEKT 1 – „Kosmos” dla dzieci 6-letnich,
- PROJEKT 2 – „Owoce i warzywa” dla dzieci 4-, 5-letnich,
- PROJEKT 3 – „Drzewo” dla dzieci 8-letnich,
- PROJEKT 4 – „Teatr” dla dzieci 5-, 6-letnich.

Podczas rozdzielania zadań należy zwrócić uwagę na grupę wiekową (ich możliwości i potrzeby), do której projekt jest kierowany. Będą się z tym wiązać formy pracy oraz propozycje zadań do wykonania.

Ćwiczenie 2. Eksperyment

Cele ćwiczenia:

Kształtowanie umiejętności planowania przebiegu eksperymentu; rozwijanie umiejętności określania celów działania.

Potrzebne materiały:

Zapisana na kartach tematyka eksperymentów, kartki, przybory do pisania.

Przebieg ćwiczenia:

Trener odczytuje zapisaną na kartach tematykę eksperymentów, a studenci wspólnie lub w zespołach:

- opracowują możliwy przebieg eksperymentu;
- planują, jakie materiały dydaktyczne należy przygotować do jego wykonania;
- starają się określić cele osiągnięte w wyniku jego przeprowadzenia.

Podsumowanie:

Wbrew pozorom zadanie może sprawić nieco problemów. Po pierwsze dlatego, że niełatwo jest zaplanować przebieg pewnych eksperymentów, a także dlatego, że studenci muszą zacząć myśleć przyczynowo-skutkowo i przewidzieć: „co się stanie, gdy...?”. Kolejną trudnością może być wybór właściwych narzędzi, należy jednak tak kierować pracą studentów, by wybrali rozwiązania proste, realne do wykonania i bezpieczne dla dzieci.

Tematyka eksperymentów:

- EKSPERYMENT 1 – Zależność kiełkowania rośliny od dostępu do światła i wody.
- EKSPERYMENT 2 – Badanie przepuszczalności gleby i jej właściwości filtrujących dla wody.
- EKSPERYMET 3 – Co pływa, a co tonie?
- EKSPERYMENT 4 – Czy ogień daje ciepło? (Podpowiedź – wystarczy zapalić świeczkę i nakryć ją słoikiem – po chwili słoik nagrzej się, co udowodni, że ogień daje ciepło. Dodatkowo zaobserwujemy zjawisko gaśnięcia ognia bez dopływu tlenu).

Ćwiczenie 3. Dyskusja

Cel ćwiczenia:

Dokonanie analizy podstaw programowych w kontekście pracy metodą Marii Montessori.

Potrzebne materiały:

Tekst podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego szkół podstawowych.

Przebieg ćwiczenia:

Głównym założeniem tego ćwiczenia jest zaproszenie studentów do dyskusji na temat sensu i zasadności istnienia pedagogiki alternatywnej w świetle dzisiejszego stanu oświaty. Trener może zadać studentom następujące pytania:

- Czy należy pozwalać dziecku na samodzielne zdobywanie wiedzy?
- Czy wykonywanie przez dziecko czynności takich jak sprzątanie i podawanie do stołu jest dobrym pomysłem?
- Czy zabawy z przelewaniem i przesyrywaniem mogą wystarczająco wzbogacić dziecko?
- Czy przedszkole powinno głosić prawdy moralne?
- Czy rola nauczyciela w pedagogice Montessori jest wystarczająca?
- W co bogatsze lub uboższe będzie dziecko po ukończeniu edukacji metodą Montessori?
- Czy nauka w przedszkolu lub szkole Marii Montessori może zapewnić uczniom zdobywanie wiedzy z zakresu podstawy programowej?

8. Edukacja regionalna i przyrodnicza w klasach I-III

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Pomysł na lekcję

Cel ćwiczenia:

Przygotowanie studentów do pracy z dziećmi w zakresie edukacji przyrodniczej.

Materiały:

Kartki papieru, przybory do pisania.

Przebieg ćwiczenia:

Jednym z tematów realizowanych w ramach edukacji przyrodniczej jest istnienie zagrożeń dla środowiska ze strony człowieka. Studenci pracują w parach. Ich zadaniem będzie opracowanie przebiegu lekcji dotyczącej tych **zagrożeń oraz sposobów przeciwdziałania im**. Lekcja powinna być interesująca dla dzieci, poprowadzona w sposób innowacyjny, z wykorzystaniem nowoczesnych metod i technik pracy.

Po zaplanowaniu przebiegu lekcji studenci dzielą się propozycjami. Trener podkreśla, że studenci nie powinni powielać pomysłów znanych z literatury przedmiotu. Ich zadaniem jest:

- wykazanie się kreatywnością, twórczym myśleniem oraz znajomością potrzeb i sposobów funkcjonowania dzieci;
- wiedzą o tym, co zacieka dzieci, co okaże się dla nich ważne i zwróci ich uwagę na omawiane zagadnienia.

Studenci nie mogą również zapomnieć o podaniu celów lekcji oraz metod ewaluacji wiedzy.

Podsumowanie:

Kiedy studenci przedstawią swoje pomysły, pozostałe grupy muszą je zweryfikować – zastanowić się, czy są one możliwe do wykorzystania na lekcji, czy będą interesujące dla dzieci, czy wyczerpią dany temat. Warto każdorazowo określić, jakie metody zostały wykorzystane na lekcji i czy rzeczywiście są one innowacyjne.

Ćwiczenie 2. Planujemy wycieczkę

Cel ćwiczenia:

Motywowanie studentów do planowania wycieczek dla uczniów w celu pogłębienia edukacji przyrodniczej i regionalnej.

Materiały:

Kartki papieru, przybory do pisania.

Przebieg ćwiczenia:

Zadaniem studentów będzie zaplanowanie wycieczki dla dzieci. Obszar wycieczki – **Beskid Mały (lub inny dowolny obszar)**. Studenci pracują nad planem wycieczki w grupach 3- lub 4-osobowych. Zanim uczestnicy rozpoczną pracę w grupach, dobrze byłoby przypomnieć zasady planowania wycieczek:

- Kto może być kierownikiem wycieczki?
- Za co odpowiada kierownik?
- Ilu opiekunów musi znajdować się na wycieczce?
- Kiedy potrzebny jest pilot czy przewodnik?

Następnie studenci układają plan wyjazdu. Od nich zależy, jak długa będzie wycieczka i jakie miejsca odwiedzą dzieci. Studenci muszą uwzględnić:

- czas trwania wycieczki;
- liczbę opiekunów;
- transport;
- cele wycieczki i sposób ich realizacji;
- odwiedzane miejsca, miasta, schroniska, szczyty, pomniki przyrody itp.;
- sposób zapoznania dzieci z historią terenu.

Podsumowanie:

Grupy przedstawiają sporządzone plany. Trener sprawdza, czy wycieczka spełnia swoją funkcję, realizuje postawione cele, czy dzięki niej pogłębi się wiedza przyrodnicza dzieci, ich znajomość regionu. Na koniec warto porozmawiać o celach organizowania wycieczek:

- Czy pomagają one w zdobyciu wiedzy?
- Na jakie potrzeby dzieci odpowiadają?

9. Przeciwdziałanie stereotypowi nauczyciela jako zawodu typowo „kobiecego”

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenie 1. Stereotypy

Cel ćwiczenia:

Zapoznanie studentów z mechanizmami powstawania stereotypów oraz sposobami i metodami przeciwdziałania im.

Potrzebne materiały:

Tablica i mazak dla trenera.

Przebieg ćwiczenia:

Stereotyp to prosty i często irracjonalny obraz rzeczywistości. Stereotypowe postrzeganie rzeczy, osób czy grup społecznych opiera się bardzo często na niepełnej i fałszywej wiedzy, niezgodnej z rzeczywistością, niezwyfikowanej przez własne doświadczenia i odpornej na zmiany (mimo przedstawionych argumentów i informacji zaprzeczających mitom społecznym). Ćwiczenie polega na uświadomieniu studentom – przyszłym nauczycielom – negatywnych konsekwencji wynikających ze stereotypowego myślenia. Na początku zajęć trener wyjaśnia studentom pojęcie stereotypu. Zapisuje na tablicy następujące zdania i prosi uczestników o ich dokończenie (zgodne z ogólnymi stereotypami):

- Politycy są...
- Ludzie urodzeni w bogatych rodzinach są...
- Blondynki są postrzegane jako...
- Kobiety za kierownicą przeważnie...
- Stara panna jest zazwyczaj...
- Teściowa uchodzi za...
- Urzędnik jest postrzegany jako osoba...
- Osoba nosząca okulary postrzegana jest jako...

Podsumowanie:

Po ukończeniu zadania prowadzący pyta studentów, czy zgadzają się z przyjętymi stereotypami?

Wszyscy studenci powinni aktywnie uczestniczyć w zajęciach, dlatego trener prosi (w miarę możliwości) każdego studenta o przedstawienie swojej opinii na forum grupy. W przypadku odmiennego zdania, niezgodnego z przyjętymi stereotypami (co jest zachowaniem pożądanym), prosi o podanie przykładów.

Zakończenie

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Ćwiczenia zamieszczone w niniejszych materiałach zostały stworzone z myślą o studentach pedagogiki wczesnoszkolnej, którzy po zakończeniu studiów podejmą pracę w zawodzie nauczyciela.

Ćwiczenia te stanowią dla przyszłych pedagogów szansę na sprawdzenie swojej wiedzy teoretycznej, a także praktycznych umiejętności z zakresu realizowania konkretnych obowiązków i zadań zawodowych. Zaproponowane ćwiczenia powinny być wykonywane niezwykle sumiennie i rzetelnie, ponieważ stanowią swego rodzaju podstawę do sprawdzenia predyspozycji zawodowych studentów, którzy chcą związać swoje życie zawodowe z pracą z dziećmi.

Bibliografia

Projekt współfinansowany ze środków Unii Europejskiej
w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

www.praktykaiwiedza.edu.pl

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

1. Antier E., *Agresja u dziecka i nastolatka*, przekł. Joanna Kokowska, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2003.
2. Biała M., *Przedszkolaki. Co każdy rodzic i nauczyciel wiedzieć powinien*, Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2008.
3. Baranowicz K. (red.), *Pedagogika alternatywna*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 1995.
4. Bogdanowicz M., *Psychologia kliniczna dziecka w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1985.
5. Bogdanowicz M., *Ryzyko dysleksji. Problem i diagnozowanie*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk 2003.
6. Bogdanowicz M., Kalka D., Sajewicz-Radtke U., Radtke M.B., *Bateria metod diagnozy rozwoju psychomotorycznego dzieci pięcio- i sześćioletnich. Bateria – 5/6*, Pracownia Testów Psychologicznych i Pedagogicznych, Gdańsk 2010.
7. Bogdanowicz M., Kalka D., Sajewicz-Radtke U., Radtke M.B., Karasiewicz K., *Bateria metod diagnozy niepowodzeń szkolnych u dzieci ośmioletnich*, Pracownia Testów Psychologicznych i Pedagogicznych, Gdańsk 2009.
8. Brzezińska A., *Jak rodzi się agresja?* [w:] A. Brzezińska, E. Horowska (red.), *Dzieci i młodzież wobec agresji i przemocy*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2007.
9. Danielewska J., *Agresja u dzieci – Szkoła porozumienia*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002.
10. Domagała A., Mirecka U., *Profil sprawności grafomotorycznych*, Pracownia Testów Psychologicznych i Pedagogicznych, Gdańsk 2010.
11. Faber A., Mazlish E., *Jak mówić, żeby dzieci nas słuchały – jak słuchać, żeby dzieci do nas mówiły*, przekł. M. Więznowska, Media Rodzina, Poznań 2000.
12. Franczyk A., Krajewska K., *Program psychostymulacji dzieci w wieku przedszkolnym z deficytami i zaburzeniami w rozwoju*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
13. Frydrychowicz A., Koźniewska E., Sobolewska M., Zwierzyńska E., *Testy psychologiczne i pedagogiczne w poradnictwie*, CMPPP MEN, Warszawa 1998.
14. Gordon T., *Wychowanie bez porażek. Rozwiązywanie konfliktów między rodzicami a dziećmi*, tłum. i wstęp A. Makowska, E. Sujak, PAX, Warszawa 1982.
15. E. Gruszczyk-Kolczyńska, *O diagnozie nauczycielskiej, jej celach i zakresach*, Bliżej Przedszkola, nr 1.112 styczeń 2011.
16. Gruszczyk-Kolczyńska E., Moroz H., Łysek J., Wojnowska M., *Diagnoza działalności matematycznej dzieci z klas początkowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1985.
17. Gulińska-Grzeluszka D., *Muzykoterapia dzieci agresywnych*, Wydawnictwo AHE, Łódź 2009.
18. Haug-Schnabel G., *Agresja w przedszkolu. Poradnik dla rodziców i wychowawców*, przekł. M. Jałowiec, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2003.
19. Jabłonowska M., Łukasiewicz-Wieleba J., *Model pracy z uczniem szczególnie uzdolnionym* [w:] *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały dla nauczycieli*, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2010.

20. Jarosz E., Wysocka E., *Diagnoza psychopedagogiczna. Podstawowe problemy i rozwiązania*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2006.
21. Jąder M., *Efektywne i atrakcyjne metody pracy z dziećmi*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2009.
22. Karpińska E, Radtke B.M., *Test cichego czytania dla uczniów klas IV–VI szkół podstawowych*, Pracownia Testów Psychologicznych i Pedagogicznych, Gdańsk 2011.
23. Mickiewicz J., *Materiały do diagnozy pedagogicznej umiejętności pisania i czytania uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum. Opracowanie metodyczne dla poradni psychologiczno-pedagogicznych*, TNOiK Dom Organizatora, Toruń 2001.
24. Kazdin A.E., Weisz J.R., (red.), *Psychoterapia dzieci i młodzieży. Metody oparte na dowodach*, przekł. Pawlik R., Łuczak M., Młynarz M., Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2006.
25. Kendall P.C., *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji*, przekł. Kowalczevska J., Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2004.
26. *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10*, Versalius, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Kraków 2000.
27. *Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*, Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne Versalius, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Kraków 2000.
28. Kołakowski A., Pisula A., *Sposób na trudne dziecko. Przyjazna terapia behawioralna*, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Sopot 2011.
29. Kołakowski A., Wolańczyk T., Pisula A., Skotnicka M., *ADHD, zespół nadpobudliwości psychoruchowej*, Gdańskie Wydawnictwo Pedagogiczne, Gdańsk 2007.
30. Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, t. 4., Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2007.
31. Kozłowska A., *Zaburzenia emocjonalne u dzieci w wieku przedszkolnym*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1984.
32. Libiszowska-Żółtkowska M., Ostrowska K. (red.), *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, Centrum Doradztwa i Informacji Difin, Warszawa 2008.
33. Mickiewicz J., *Materiały do diagnozy pedagogicznej umiejętności pisania i czytania uczniów szkoły podstawowej i gimnazjum. Opracowanie metodyczne dla poradni psychologiczno-pedagogicznych*, TNOiK Dom Organizatora, Toruń 2001.
34. *Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i problemów zdrowotnych. Rewizja Dziesiąta. Klasyfikacja zaburzeń psychicznych i zaburzeń zachowania w ICD-10. Opisy kliniczne i wskazówki diagnostyczne*, Uniwersyteckie Wydawnictwo Medyczne Versalius, Instytut Psychiatrii i Neurologii, Kraków 2000.
35. Miller A., *Przeciwko biciu dzieci* [w:] Bińczycki J. (red.), *Humaniści o prawach dziecka*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2000.
36. Namysłowska I., (red.), *Psychiatria dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2007.

37. Opolska T., Poremska E., *Dziecko nadpobudliwe. Program korekcji zachowań*, Wydawnictwo CMPPP, Warszawa 1998.
38. Pentecost D., *Wychować dziecko z ADD i ADHD. Praktyczne strategie opanowywania trudnych zachowań dzieci z ADD i ADHD*, przekł. Niezgoda E., Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna, Warszawa 2005.
39. Pilch T., *Grupa rówieśnicza jako środowisko wychowawcze* [w:] Pilch T., Lepalczyk I., *Pedagogika społeczna*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1995.
40. *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Materiały dla nauczycieli, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2010.
41. Poraj G., *Agresja w szkole*, Ośrodek Kursów i Szkoleń – EDUK, Łódź 2004.
42. Portmann R., *Gry i zabawy przeciwko agresji*, tłum. Jałowiec M., Wydawnictwo Jedność, Kielce 1999.
43. Rumpf J., *Krzyczeć, bić, niszczyć. Agresja u dzieci w wieku do 13 lat*, tłum. Bacdorf M., Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2003.
44. Sakowska J., *Szkola dla rodziców i wychowawców*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2010.
45. Seligman M., Walker E., Rosenhan D., *Psychopatologia*, przekł. Wojciechowski A., Wydawnictwo Zys i S-ka, Poznań 2003.
46. Straburzyńska T., Śliwińska T., *Pedagogiczna metoda badania umiejętności czytania i pisanania dla klas I–III szkoły podstawowej*, Poznań 1980.
47. Szostak S., Tabaka A., *Porozmawiajmy o agresji*, Wydawnictwo Rubikon, Kraków 2004.
48. Śliwerski B. (red.), *Nowe konteksty (dla) edukacji alternatywnej XXI wieku*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.
49. Trochimiak B., *Model pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w przedszkolu, szkole podstawowej, gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej* [w:] *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*. Materiały szkoleniowe, cz. 2., Ministerstwo Edukacji Narodowej, Warszawa 2010.
50. Tryzno E., *Diagnoza edukacyjna dzieci 6-, 7-letnich rozpoczynających naukę*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Gdańsk 2006.
51. Walerzak A., *Diagnoza dyskalkulii rozwojowej. Program diagnostyczny dla uczniów klas IV–VI*, Pomorskie Centrum Diagnozy, Terapii i Edukacji Matematycznej Promathematica, Rotmanka 2010.
52. Walerzak A., *Diagnoza dyskalkulii rozwojowej uczniów w starszym wieku szkolnym – pogłębiona diagnoza specjalistyczna i opiniowanie*, Pomorskie Centrum Diagnozy, Terapii i Edukacji Matematycznej Promathematica, Rotmanka 2010.
53. Wilgocka-Okoń B., *Gotowość szkolna dzieci sześciolatków*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2003.
54. Wolańczyk T., Komender J. (red.), *Zaburzenia emocjonalne i behawioralne u dzieci*, Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2006.
55. Wysocka E., *Człowiek a środowisko życia. Podstawy teoretyczno-metodologiczne diagnozy*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007.